

A.J. Liehm

Vážení soudruzi,

[neboť tak jsme si zvykli oslovovat Vás, kteří řídíte osudy našich národů] v některých Vašich projevech a prohlášeních či zprávách o Vašich jednáních z poslední doby se vyskytly věty, které, nezlobte se, příliš připomínají minulost, aby nezbudily nedůvěru. Dověděli jsme se z nich, že existují síly, které zneužívají nebo se snaží zneužít nebo by mohly zneužít demokratizačního procesu k protisocialistickým cílům, dočetli jsme se o pokusech opozičních protisocialistických sil vstoupit na politickou scénu i o tom, že každý pokus protisocialistických sil ohrozí současný rozvoj socialistické společnosti a demokracie narazí na jejich rozhodný odpor. Atď.

Pochopte, že máme za sebou léta zkušeností, po nichž se už takto mluvit nedá. Alespoň tehdy ne, miněte-li svá slova na domácí adresu. Deset let se u nás operovalo protisocialistickými opozičními silami či v lepším případě potenciálně protisocialistickými živly, kdykoli bylo třeba vyvolat atmosféru, nebo se to hodilo k tomu, aby bez argumentu a konkrétní analýzy byl odsouzen ten či ti, jejichž pojetí socialismu se prostě neshodovalo s pojetím řeckně tehdejšího předsednictva strany. Mezi takovými protisocialistickými silami či potenciálně protisocialistickými živly se ocitla nejednou redakce Literárek, nebo třeba konkrétně já, ale zrovna tak jistě si vzpomenete, i nejeden z Vás. Nedivte se tedy, že když se dnes, ani ne pět měsíců po Novém roce, objevují znovu táž slova pro změnu ve Vašich ústech, tušíme čertovinu, jsme podezíraví, nedůkliví, nevěříme a ptáme se, oč vlastně jde. Logika moci a logika vlády jsou sakramentské věci a setrvačnost je velikánská síla. Proto je asi třeba hned na začátku upozornit Vás na jedno: Jestliže chcete, aby tyhle Vaše výroky a prohlášení nebyly považovány za návrat či pokus o návrat ke starým praktikám, a nechcete-li, abychom Vaše slova nebrali vážně, nebo za nimi hledali vždycky něco jiného, než v nich možná je — neboť tak jsme si to za léta zvykli — nemluvte už nikdy o protisocialistických silách atp., pokud současně neuvedete plné jméno a adresu. Tak to totiž předpokládá demokracie, kterou, tuším, chceme postupně nastolit. Ale hrozit, tvářit se tajemně: Však já vim, ale nepovím, sám uhadni, koho jsem myslel [třeba ty středoškolské studentky, ne?], a hlavně měj strach a dej si pozor! — proboha, soudruzi, jen se podívejte do zrcadla a vzpomeňte si, komu jste zničehonic podobní...

A ještě maličkost. Povolání politika je těžké a odpovědné, leč zcela dobrovolné. Vládou národu, jehož všichni příslušníci se chovají rozumně, kde všichni všechno chápou, kde není extrémistů [ale také provokátérů], zbytečně radikálních živlů, nebo kde prostě nemohou být, protože se to netrpí — to dovede každý trouba. Však jsme to zažili. Vy i my. Umění a obtíž politiky je právě v tom vládnout tehdy, když se někteří chovají zcela jinak, než je rozumné a vládě právě příjemné. Je to

část sakramentsky těžké, ale výhoda je v tom, že kdo nechce, nemusí to dělat. V demokracii má politik jednu nevýhodu: nemůže si stěžovat, že mu občan komplikuje život. To může právě jenom občan. Na politika.

Ale já vim, že to všechno víte. Jenom mě to tak napadlo.

LL č. 13, 23. května 1968

Václav Müller

Co je to socialismus?

O zhoubných důsledcích systému administrativně-direktivního řízení, jenž byl logickým vyústěním totálního mocensko-politického monopolu, již bylo napsáno mnoho.

Řečeno souhrně — naše země se ocitla na pokraji hluboké — za prvé ekonomické, za druhé politické, za třetí mravní krize.

Stav naší ekonomiky je nesporně krizový. Vyřábíme sice stále více věcí, ale permanentně klesající efektivnost vynakládaných zdrojů (zejména surovin a investičních statků) způsobuje, že lidé nežíjí lépe. Výroba jako moloch pohlcuje v mrtvých obrazech rostoucí část svých výsledků. Propast v technické úrovni mezi námi a vyspělými průmyslovými zeměmi se nezmenšuje, nýbrž zvětšuje. Stává se zřejmým, že nelze dále pokračovat v dosavadní „železné koncepci“, ale rozvoj a rekonstrukce řady tradičních odvětví zpracovatelského průmyslu, kde dosluhují zastaralé stroje a mechanismy z prvé republiky, vyžaduje rozsáhlé investice, na které nemáme.

Vnějšíkově je sice obtížně srovnávat tuto krizi například s „velkou krizí“ kapitalistického hospodářství v 30. letech. Obávám se však, že budeme muset uznat, že krize naší ekonomiky je vážnější a hlubší. Překonání této krize bude nejen obtížnější, ale hlavně si to vyžádá delší dobu, než bylo svého času třeba k překonání „velké krize“ 30. let.

Nenechme se mást absencí vnějších projevů „klasické“ krize: masové nezaměstnanosti, hromadného bankrotu firem aj. Ostatně přezaměstnanost či zbytečná zaměstnanost by se mohla při existenci skutečného trhu a uplatnění strohého ekonomického kalkulu lehce přeměnit v masovou nezaměstnanost také u nás. Stejně tak zastavení ztrátových, dlouhodobě nerentabilních provozů by byl fenomén zcela srovnatelný s klasickým bankrotem firem.

Kapitalistická ekonomika překonala krize poměrně snadno proto, že v ní byly a jsou mechanismy, které — s pomocí příslušných korektiv z centra — vylučují dlouhodobou ekonomickou a technickou stagnaci. V ČSSR je nutno tyto mechanismy nejdříve teoreticky zkonstruovat a pak — realizovat; proto to bude proces nejen obtížnější, ale zejména časově náročnější.

Politickou krizi není třeba obnažovat, protože bije do očí. Několik lidí mě přesvědčovalo, že už je v podstatě překonána. Přiznám se, že závidím těmto optimistům: Četl jsem v tisku vystoupení členů ÚV KSČ a je-li to, co jsem četl, všechno, co většina z nich řekla, je mi úzko.

Nikdy už neuvěřím, že nadvláda jedné strany skýtá záruku demokracie. Nespatřuji sice konečný ideál demokracie v existenci dvou, více či mnoha politických stran, ale jsem přesvědčen, že pouze neomezená svoboda pro jejich existenci a volné konstituování snad může vést v budoucnu k nalezení zcela nových forem demokracie, tj. k překonání pluralitního systému *politických* stran vůbec.

Nemám žádné iluze ani o „existujících“ nekomunistických politických stranách. Kdyby se chtěly vážně ucházet o sympatie myslících lidí, musely by se vnitřně obrodit — a zejména z centra — dokonce radikálněji než dosavadní vládnoucí strana.

Mravní krize naší společnosti je ze všech břemen, zplozených starým systémem, břemeno nejtěžší. Netroufám si ani odhadnout její hloubku, šíři a dosah. Cítím prostě, že v ní je základní problém naší společnosti. Víím však zároveň zcela bezpečně, že nejextrémnější projevy dehumanizace a mravního rozkladu organicky souvisejí se starým systémem, který umožnil, aby lidé průměrní vládli a lidé podprůměrní řádili. Bojím se domyslit, co by se stalo, kdyby diktatura průměrnosti přerostla v přímou diktaturu primitivismu a barbarství.

Tolik úvodem. Věci jsou však, jako obvykle, daleko složitější.

Nynější, v podstatě již masový a neslábnoucí odpor vůči starému systému, který způsobil onu trojedinou krizi, se většinou projevuje protestem proti politickým nesvobodám a jejich brutálním důsledkům. Lidé prostě chtějí veřejně a nahlas říkat to, co dosud říkali soukromě a potichu. Lidé se bouří proti bezpráví a zřůdnostem, které starý systém umožnil, dlouho skrýval, ale které nicméně vycházejí najevo.

Myslím, že lze považovat za reálný předpoklad, že v naší zemi se najdou síly, které znemožní, aby společnost byla znovu vržena do starých poměrů. To bude současně jak důkaz, že mravní krize, ač hluboká, nevedla k totální lhostejnosti k hodnotám jako je lidská důstojnost, tak také faktický počátek mravní obrody znovu se konstituující občanské společnosti. Zkrátka chci říci, že překonávání politické a mravní krize, které už vlastně začalo, bude méně komplikovaným a méně obtížným, i když přirozeně dlouhodobým procesem, než překonání krize ekonomické.

Na existenci politické nesvobody a mocenské zvláše měli totiž zájem jen ti, kterým obě mělo usnadnit byrokratickou manipulaci s lidmi. Tedy zjevná *menší* společnost. Proto také pouze tato zjevná menšina pociťuje strach z obnovy politických svobod. Jistá

část této menšiny má dokonce strach z odhalení konkrétních důsledků a projevů mocenské zvláše. Jsou to ti, jimž bylo dovoleno kompenzovat své komplexy méněcennosti bestialitami, které mají jen jednu obdobu v moderních dějinách.

Naproti tomu zjevná *většina* naší společnosti nejen nic nenamítá proti demokratizaci politického života a proti návratu k právní jistotě občana, spíše naopak — dožaduje se urychlení a prohloubení tohoto procesu.

Lze to také vyjádřit tak, že většina lidí si přeje, aby totalitní systém byl zrušen a aby probíhající proces demokratizace byl ukončen instalací demokracie.

To je jistě potěšitelné.

Je však také potěšitelné, že naprostá většina lidí si zároveň přeje zachování socialismu. Neboť jestliže je více či méně jasné, co je demokracie, je dost nejasné, co to je socialismus. Co tedy lidé chtějí, říkají-li, že chtějí socialismus?

Co to je socialismus?

Několik let jsem touto otázkou obtěžoval účastníky různých ekonomických seminářů a konferencí. Někteří ekonomové uznali oprávněnost této otázky. Jiní ji považovali za recesi a někteří dokonce za provokaci. Nestor čs. marxistických politických ekonomů, kterého si velmi vážím, se dokonce vyjádřil v tom smyslu, že věří, že touto otázkou nesledují nepřátelský úmysl.

Náš systém, který je výsledkem dvacetiletého úsilí, je nyní nazýván deformovaným socialismem. Je *deformovaný* socialismus stále ještě *socialismem* anebo už něčím jiným? Bude to, co zbude, až odstraníme deformace, socialismus? Co to je skutečný, opravdový socialismus, či dále humánní, demokratický, lepší atd. socialismus?

Hodně zemi se prohlašuje za socialistické — Sovětský svaz kategoricky, Jugoslávie hrdě, Anglie poněkud nesměle, Švédsko jaksi omluvně. Je zřejmé hodně definici socialismu.

Ponechávám stranou jak svou definici deformací, tak svou definici socialismu. Zajímá mne však, co si pod pojmem socialismus, k němuž se většina lidí hlásí, představuje tato většina. Zajímá mě, proč ta většina, ač odklopena realitou deformovaného socialismu, nicméně chce socialismus. Co kladného nabízí nynější socialismus většině lidí?

Uvědomuji si přirozeně, že odpovědět na tyto otázky bude možno teprve na základě důkladné a všestranné sociologické analýzy. Společenské vědy už sice začaly analyzovat některé stránky našeho společensko-ekonomického organismu. Přesto si troufám tvrdit, že specifické „substancionální“ vlastnosti zcela unikátní československé reality byly zatím identifikovány zcela nedostatečně.

Postižení mystéria dnešní československé reality, zázraku existence a fungování politických a ekonomických mechanismů, považuji za nejnaléhavější

úkol, jenž stojí před společenskými vědami. A jako je unikátní naše realita, jsou unikátní také šance naší společenské vědy. Neměly by být promarněny ani jednostrannou orientací vědy na aplikaci pojmů současné západní vědy na čs. realitu, ani jednostrannou orientací reformátorů na cizí ekonomické vzory a modely.

Základní pozitivní hodnoty nynějšího systému, hlavní klady, které většina lidí oceňuje, spatřují:

Jednak v existenci a jednak v masové preferenci sociální jistoty v nejširším slova smyslu.

Sociální jistota, kterou nyní socialistismus poskytuje, je založena na principu absolutního práva na práci a na takovém systému odměňování, při kterém velikost mezd a platů v rozhodujících sférách ekonomiky země je zanedbatelně závislá na prosperitě podniků a závodů a nepatrně závislá na individuálním výkonu. Mzda a platy přestaly být v podstatě ekonomickými kategoriemi, staly se spíše jakousi zaručenou sociální penzí.

Je nesporné, že sociální jistota neboli nepřítomnost strachu z budoucnosti je velkou vymožeností, pozitivní hodnotou. Požadavek sociální jistoty figuruje např. v hierarchii požadavků většiny lidí, žijících v zemích industriálně nejvyvinutějších a ekonomicky nejefektivnějších na jednom z prvních, ne-li vůbec prvním místě.

Je však také nesporné, že: 1. *samozřejmá* existence oné sociální jistoty je překážkou ekonomické efektivity, vede postupně po vyčerpání morálních stimulů výkonu, existujících zpravidla krátce po revoluci — k zániku stimulů vůbec;

2. *dlouhodobá* existence této všeobecné sociální jistoty vede k ekonomické stagnaci, tedy ke stavu, kdy se zabezpečení této sociální jistoty stává problematickým a později vůbec nemožným. ČSSR se nachází na prahu tohoto stavu. Jsou to už vážné symptomy — např. postavení důchodců a mladých novomanželů. Důchodci žijí nebo lépe řečeno vegetují způsobem, který je urážkou lidské důstojnosti. Naděje novomanželů na elementární podmínku rodinného života — na vlastní byt — jsou stále horší. Obojí je ostudou a obžalobou nynějšího systému. Nezapomínejme však, že to je zároveň výsledek systému, založeného na masové preferenci sociální jistoty.

Za další klad považují lidé existenci a masovou preferenci principu rovnosti, mající za následek zcela ojedinelou mzdivou a platovou nivelizaci.

Všeobecně vzato — v ČSSR neexistuje ani jediná ekonomicky činná společenská skupina, jejíž individuální příslušníci by si nestěžovali na to, že jsou honorováni a odměňováni nedostatečně. Každý je ochoten uznat každému, že by si zasloužil více. Protože však i laikové cítí, že v neprosperující ekonomice by bylo možné nanejvýš zlepšit úděl jedněch na úkor druhých, vede to většinu lidí k přesvědčení, že konec konců

nejlepším stavem a nejspravedlivějším je stav nivelizace.

Ostatně je známo, že absolutní velikost příjmu zajišťuje většinu lidí zřídka. Pohybuje-li se příjem většiny lidí vysoce nad subsistenční úrovní a neexistuje-li hrozivá inflace, zajímá většinu lidí spíše jejich relativní příjem. To platí naprosto všeobecně. Unikátnost naší situace tkví v tom, že ochota smířit se s nízkým pracovním příjmem — za předpokladu, že výrazně neroste ani příjem jiných — dosáhla absurdních rozměrů.

Podařilo se téměř dokonale zlikvidovat peněžní stimul výkonu, stimul, který je elementárním předpokladem efektivní ekonomiky a který je navíc — sociálně a psychologicky vzato — nejméně nebezpečným stimulem.

Přirozeně — mzdová a platová nivelizace není ani v ČSSR absolutní. Existují dokonce značné rozdíly v životním standardu lidí. Ty však jsou — až na nepatrné výjimky — výsledkem nikoli pracovního výkonu, ale (pominu-li některé náhody sportkových a matesových výher) důsledkem rozdílného místa lidí v mocenské struktuře. Vede-li cesta k vyššímu životnímu standardu přes vyšší místo v hierarchii moci, je evidentní, že část lidí se o toto cestu a jediné z tohoto důvodu pokusí. Víme dobře, že na této cestě nebylo liduprázdno, nýbrž takové návaly, že v nich nemálo kandidátů zahynulo. Tento stimul je společensky daleko nebezpečnější, než přímý peněžní stimul, protože nejenže nezvyšuje kvalitu řízení a tím prosperitu ekonomiky, ale stává se faktorem prohlubování totalitní povahy celého společenského systému.

Protože lidé, ač vcelku smíření s existujícím právem péce jen postupně začali projevovat nespokojenost se stagnací své životní úrovně, nezbyvalo byrokrátům, než svalovat vinu na jiné.

Má-li dělník pocit, že je šizen, je to oprávněný pocit. Jenže v kapitalismu dělník ví, kdo ho šidí, resp. vykořisťuje. V byrokratickém systému, zvláště v té jeho odrůdě, v níž neexistují kapitalisté, se vztah vykořisťování zatahuje, stává se nepřehledným. To právě umožňuje byrokrátům manévry, jehož úspěšnost je přímo úměrná stupni neinformovanosti lidí. Manévr spočívá v tom, že za šiditele a hlavního viníka se prohlašuje inteligence.

Nemýlím-li se, byl Marx jedním z prvních, kdo demaskoval tuto geniální schopnost byrokracie. Protože nepředpokládám, že by špičkoví byrokraté éry Antonina Novotného měli čas na studium originálních prací K. Marxe, vede mě to k domněnce, že byli talentovanými samouky.

Konečně třetí klad nacházelí lidé jednak v existenci a jednak v preferenci mírné intenzity práce či přesněji v preferenci mírné únavy z práce.

Jedinou rozumnou reakcí většiny lidí na dlouhodobou samozřejmost sociální jistoty, nominální rovnos-

ti, nivalizace či „zvrácené denivalizace“ je, že se snaží vynakládat jen tolik energie a úsilí, kolik je v daném pracovním prostředí mlčky a solidárně považováno za jakousi kolektivní normu. Pravidlem je, že nikoli pracovníce zdatní, schopní a výkonní lidé pozvedají na svou úroveň průměrné a podprůměrné, nýbrž naopak — jsou to průměrní a podprůměrní pracovníci, kteří utvářejí onu kolektivní normu.

Intenzita práce je jistě v různých oborech a oblastech různá. Tam, kde je pracovní rytmus určen pohybem pásu, technologickou povahou výroby apod. a tam, kde výjimečně přece jen peněžní stimul hraje významnější úlohu, je intenzita práce a vůbec výkon daleko vyšší než tam, kde pracovní rytmus a výkon je více či méně závislý pouze na ochotě či neochotě pracovníků samých.

Absence disciplíny, zánik autority mistrů v závodech a vedoucích pracovníků v úřadech a ústavech všeho druhu, techniků a hospodářských vedoucích v podnicích, ministrů v ministerstvech a přemíra demokracie tam, kde je spíše na místě autokracie a nadbytek autokracie tam, kde má být demokracie a řada jiných faktorů způsobuje, že výkon, který většina lidí odvádí, skutečně závisí převážně na jejich dobrovolné ochotě. Troufám si odhadnout, že u většiny obyvatelstva se *faktický* výkon nachází hluboko pod úrovní *možného* výkonu. Ušetřenou energii pak — zejména ti, co něco dovedou — investují do činnosti, často vydělečné, mimo rámec svého pracoviště. Ostatní ti, kteří něco umí, také velmi často nejvíce preferují mírnou únavu z práce, protože v tom spatřují jediný způsob, jak kompenzovat újmu, která je jim nivalizací způsobována.

To vše vede k masovému nevyužití lidské energie, talentu a dovednosti, k snižování společenské produktivity práce a mj. k tomu, že většina výsledků pracovní činnosti našich lidí neobstojí ve světové a evropské konkurenci.

Jakousi čestnou výjimku tu tvoří tvůrčí, převážně umělecká činnost, jejíž plody jsou v podstatě jediným úspěšným artiklem našeho vývozu.

Existující sociální jistota, nivalizace a slabý výkon jsou evidentní překážkou efektivnosti ekonomiky. Většině lidí však tyto vlastnosti systému vyhovují, akceptují je, zvykli si na ně a — preferují je. Lze říci, že právě v nich spatřují hlavní klady dnešního socialismu, jsou pro ně synonymem socialismu.

Zavádění jakéhokoli nového systému, který by skýtal naději alespoň na rozumný stupeň efektivnosti ekonomiky, což je předpokladem *trvalé* sociální jistoty a *trvalého* růstu životní úrovně této většiny, bude procesem hluboce konfliktním. Obávám se, že odpor této většiny, nikoli odpor byrokracie, bude hlavní překážkou transformace naší společnosti, transform-

mace, která je nezbytná a musí být uskutečněna, nemá-li se v brzké budoucnosti vynořit Kunderova otázka o nesamozřejmosti národa ještě v drastičtější podobě.

Ukáže-li se, že se mýlím in odhadu hlavní překážky na cestě k nekapitalistické, ale prosperující ekonomice, bude to můj nej příjemnější životní omyl.

LL č. 13, 23. května 1968

Arnošt Lustig

Kdo maluje čerta na zeď ?

Otevřený dopis Ladislavu Novomeskému

Soudruhu Novomeský,

byl bych rád, kdybyste mi uvěřil, že mnohem raději než do novin bych napsal a poslal tento list přímo Vám. Ale v článku o malování čerta na zeď v Rudém právu jste si vzal na mušku má slova v televizi v úterý večer. Podle Vás jsem volal ohnivě, zaujatě, proizraelsky a prouisionisticky za porozumění s postupem Izraelců v červnové válce. Kromě toho citujete svého nejménovaného přítele, jehož brutální a nepřijatelné myšlenky, týkající se Arabů, spojujete nepřímou — a snad bezděčně — se mnou, aniž byste to sice doslova uváděl, ale ve výsledku Vám oba jaksi splýváme v jedno. To se mi nelíbí a protestuji. Nechci, aby má slova byla uváděna dohromady s něčím, pod co bych se nikdy nepodepsal. Je to ještě více než nesprávné. Ale odpovědět v Rudém právu Vám už bohužel nemohu. Tolik demokracie u nás ještě není.

Stojím za každým slovem, které jsem v televizi řekl. Přiznávám se, že jsem na tuto příležitost dost dlouho čekal, protože jiní, a stejně výraznými černými barvami jako Vy, malují na zeď celé divize čertů. Svědomí mi už nedovoľovalo déle mlčet. K některým věcem se tedy ještě vrátím, a nejen proto, že cítím za Vašimi slovy nechuť, kterou se až obávám vyslovit; ale i proto, abych řekl pravdu proti takovému omšlým strašákům a haraburdím, jako je v této zemi slovo sionismus, používané i Vámi — bez ohledu na to, že svět je už o padesát let dál — téměř jako nadávka, bez vysvětlení, co to skutečně je. Před Vámi je používali jen dogmatici typu, který se zdráhám označit, a to vždycky, když chtěli něco jiného zakrýt.

Nejsme přece malé děti, nemusíme si namlouvat, že by svět, ve kterém žijeme, byl příliš krásný. Roky bezdůvodného žalářování ve jménu socialismu Vám nikdo z beder nesejme a mohu Vám říci, že jsem celým srdcem a smyslem pro revizi takového socialismu. Léta, kdy se to stalo, už rozhodně nebudou bez poskvrny, a se socialismem nebude hezčí, když si budeme,